

menn (17) mens 2/3 var kvinner. Å bruke tendensen i 20 % av materialet til en generell konklusjon kan ha sine problemer, men uansett er det vanskelig å se at forholdet mellom mannlige og kvinnelige brukere skulle tilsi så sterke konklusjoner som avhandlingen legger opp til når det gjelder forholdet mellom kjønnene. Hva slags identifikasjoner og brukskontekster var det de mange mannlige brukerne av disse formlene appliserte? Det får vi ikke noe svar på.

Dette problematiske forholdet bør vektlegges også når rimeligheten i lesningen av kildematerialet diskuteres. Den største energien i avhandlingen finnes rimelig nok i selve fortolkningen av Maria-formlene. Her brukes særlig paralleller fra annen folkemedisin og ord og uttrykk fra ulike eldre og yngre svenske dialekter som argumentasjonsgrunnlag for at symboler og formuleringer kan ha blitt brukt til annet enn å kurere eller diagnostisere ormbitt: "Orm" kan f.eks. bety både ufødt barn og mannlige kjønnsorgan, "å binde" er et sentralt begrep i folkelig fødselshjelp, prevensjon og abortering, "sprekk" og "tuva" kan også referere til kvinnelige kjønnsorganer osv. Av dette og ut fra en tanke om en folkelig assosiasjonstankegang (jf. Lévi-Strauss) vil forfatteren sannsynliggjøre sine tolkninger. Hun er imidlertid helt klar i sin reservasjon: Hun har ikke funnet ett eneste positivt belegg i Maria-formlene for at hennes tolkninger kan være hverken helt eller delvis riktige (s. 177). Forfatteren viser imidlertid her til at det i så fall dreier seg om en hemmeligholdt, kvinnelig fortolkningstradisjon som per definisjon ikke kunne omtales åpent. Det kan godt være riktig, men det blir i så fall det ultimate argumentet *e silentio*: Fordi ingen har sagt noe eksplisitt om det, er det sant eller i det minste sannsynlig!

Jeg har gitt såpass stort rom til kritiske kommentarer i denne anmeldelsen fordi jeg mener at avhandlingen har sine problematiske sider. Avhandlingen viser kanskje ikke minst den såkalte "nærlesningens" styrke og svakhet: Detaljene kan bli for store og de store forholdene for små. Dette skal imidlertid ikke skygge for alle de positive og ikke minst inspirerende aspekter ved denne avhandlingen. Den bidrar til en sårt tiltrengt fornyelse av et klassisk felt innenfor folkloristikken og etnologien, nemlig studiet av formler og folkelig medisin i det førmoderne samfunnet. Denne fornyelsen går i avhandlingen parallelt med at den åpner dette studiefeltet for betydelig bredere perspektiver enn det som tidligere har vært vanlig. Undersøkelsen av Maria-formlene bidrar til (etno)medisinen, antropologien, kulturhistorien,

tekststudiene, kirkehistorien – og ikke minst til kvinnehistorien.

Avhandlingen representerer et gjennomført og ikke minst energisk og materialorientert forsøk på både å nærlese og å kontekstualisere et omfattende, komplisert og spennende materiale. Selv om det ikke alltid er lett å slutte seg til de konkrete lesemetodene, viser avhandlingen meget overbevisende at formelmaterialet faktisk er tvetydig og har vært åpent for flere mulige anvendelsesområder, og ikke minst at et genusperspektiv på dette materialet er relevant.

Forfatteren har selv gitt uttrykk for at hun gjerne vil arbeide videre med denne typen kildemateriale. Jeg håper virkelig at hun får mulighet til det.

Arne Bugge Amundsen, Oslo

Gunnar Nordanskog: *Föreställd hedendom. Tidigmedeltida skandinaviska kyrkportar i forskning och historia*. Vågar till Midgård 9. Nordic Academic Press, Lund 2006. 414 s., ill. English summary. ISBN 91-89116-85-2.

De flertaliga uppenbart ickekristna bilder som återfinns i medeltida kyrkor har länge väckt forskarnas intresse. Varför har man valt att placera dessa hedniska motiv i en kristen byggnad? Och hur har de uppfattats av den samtida befolkningen? Gunnar Nordanskog tar i avhandlingen *Föreställd hedendom* ett nytt grepp på dessa frågor utgående från en undersökning av kyrkornas ingångar. Avhandlingen ingår i *Vågar till Midgård*, ett tvärvetenskapligt projekt med underrubriken "Nordisk hedendom i långtidsperspektiv". Författaren är medeltidsarkeolog, men särskilt mycket traditionell utgrävningsarkeologi ryms inte inom ramen för denna studie. I stället använder han sig av ett tvärvetenskapligt angreppssätt där bl.a. konstvetenskap, historia, filologi och etnologi är representerade.

Det är inget nytt material författaren tar sig an, men han strävar mot att se det i ett nytt ljus och går i debatt med den långa forskningstradition som velat se de förkristna inslagen som representanter för en kvarlevande folkelig formtradition i perifera och kulturellt eftersläpande områden. Framför allt vill han undersöka i vilken mån förförståelsen av det kristna kontra det hedniska har påverkat de tidigare tolkningarna och problematisera begreppet "hedendom". Som objekt för studien har Nordanskog valt ett antal tidigmedeltida kyrkdör-

rar och -portar i Sverige och Norge. Som skäl till avgränsningen anger han ingångarnas starkt symboliska karaktär samt deras ökade betydelse med anledning av sockenbildningsprocessen och den tidiga kyrkans konsoliderings- och organisationsfas.

Avhandlingen inleds med ett relativt omfattande kapitel om undersökningens förutsättningar där författaren diskuterar olika angreppssätt och teorier. Själva huvudtexten är indelad i tre delar efter material (järn, trä och sten), var och en med inledning, analys och slutdiskussion. Till slut förs en kort sammanfattande diskussion. Texten illustreras av ett stort antal fotografier och teckningar, som tyvärr är dåligt reproducerade. En stor del av bilderna är alltför små och grovkornigt återgivna för att motivet ska framträda tydligt. I vissa fall är det rent omöjligt att urskilja vad bilden föreställer. Författaren tycks inte ha haft möjlighet att låta fotografera sina studieobjekt själv – den absoluta huvudparten av bilderna är reproduktioner ur andra verk.

Del 1, *Järn*, koncentrerar sig på svenska smidesbeslagna dörrar och kistor, där särskilt Rogslösagruppens smide lyfts fram. En forskningskritisk diskussion förs genomgående och är ett av avdelningens huvudtema. Författaren lyfter fram dels hur uppfattningen om de förkristna inslagen som en folklig kvarleva och kontinuitet från hednisk tid har påverkat den tidigare forskningen, dels hur eventuella omdateringar av dörrarna kan leda till en nytolkning av deras ikonografi. Nordanskog har själv låtit utföra dendrokronologiska undersökningar av Rogslösadörren och tre av kistorna i Rogslösagruppen. Undersökningarna ledde inte till den snäva datering som önskats, men förlägger i varje fall klart Rogslösagruppens tillkomsttid till 1200-talets senare hälft – en senareläggning med ca hundra år jämfört med tidigare forskning. Beträffande övriga dörrar som tas upp i *Järn*-delen förlitar sig författaren till största delen på Lennart Karlssons dateringar, i vissa fall kompletterade med nyare naturvetenskapliga rön. Han tillstår dock att ”dateringsgränserna är och måste få vara diffusa, och subjektiva bedömningar är avgörande i många fall” (s. 87f.). Detta är aningen problematiskt i en avhandling som i så hög grad bygger på en diskussion om kontinuitet och diskontinuitet i en tid med ytterst få skriftliga källor.

I följande del, *Trä*, behandlas framför allt de norska stavkyrkoportalerna med avbildningar av den förkristne hjälten Sigurd Fafnesbane. Dessutom tar Nordanskog upp några andra framställningar av motivet i arkitektur och i enskilda föremål, såväl profana som kyrkliga. Si-

gurdsmotivet är ett av de mest slående exemplen på hednisk ikonografi och därför har framställningarna i kyrkoarkitektur och -inventarier väckt stor uppmärksamhet bland forskarna. Två huvudsakliga förklaringsmodeller har framförts. Den ena är en *interpretatio Christiana*-modell där hedniska myter anses ha använts allegoriskt för att gestalta den kristna läran. Den andra ser Sigurds-motivet som helt och hållet profant, utan vare sig kristet eller förkristet religiöst budskap. Nordanskog diskuterar ingående båda dessa tolkningstraditioner men kommer fram till att ingen av dem tillfredsställande kan förklara förekomsten av Sigurdsmotiv på kyrkportaler. I stället lyfter han fram ett flertal olika tolkningsmöjligheter. Han påpekar även att det knappast fanns ett enda syfte med portalerna ens när de tillkom. Sigurdsmotiven har sannolikt alltid kunnat läsas på flera olika sätt och på olika tolkningsnivåer.

Nordanskog gör klokt i att anta ett försiktigt förhållningssätt till de olika tolkningsmöjligheterna. Källmaterialet är nämligen, med hans egna ord, så ”sprött” att det är svårt att avgöra om det ger en representativ bild av Sigurdsmotivets användning. Dels har motivet identifierats med någorlunda säkerhet i endast sju medeltida stavkyrkoportaler, att jämföra med de över 1000 stavkyrkor som uppskattas ha rests i Norge under medeltiden, dels är portalernas ursprungliga placering okänd och deras datering inte slutgiltigt fastslagen. Men framför allt erbjuder själva tolkningen av Sigurdsmotivets stora problem. I flera fall är det oklart huruvida en bild föreställer just Sigurd eller någon annan drakdödare. Dessutom känner vi endast till Sigurdsberättelsen i den form den nedtecknats vid givna tidpunkter och vi måste räkna med att bilderna kan innehålla referenser till sådant innehåll som sedermera gått förlorat. Nordanskog påpekar också att bild och berättelse kan ha utövat ömsesidig påverkan samt att även kristendomen förmodligen haft inflytande över framställningarna.

Del 3, *Sten*, är mindre omfångsrik än *Järn* och *Trä* eftersom referenserna till äldre former och motiv är betydligt sällsyntare inom stenskulpturen än i de andra materialkategorierna. Författaren har här hämtat sina studieobjekt från dopfuntar och kolonnkapitäl i lika hög grad som från kyrkportaler. Endast tre portaler diskuteras närmare, nämligen sydportalerna i Stavangers domkyrka samt i Lunde och Nes kyrkor i Telemark, Norge. Här måste jag invända mot det ytterst snäva materialunderlaget, särskilt med tanke på det stora antal medeltida skulpterade portaler som finns bevarade i stenkyrkorna i Skandinavien. Är det överhuvudtaget

motiverat att diskutera dessa tre portaler som en särskild kategori i sammanhanget? Kunde de inte snarare fungera som referens till de två övriga delarna *Järn* och *Trä*? Särskilt försöket att förlägga Sigurdsmotivets ursprung till domkyrkan i Stavanger känns litet väl löst förankrat. Nordanskog garderar sig dock med en stor försiktighet i frågan och medger att några säkra slutsatser inte kan dras.

Två övergripande frågeställningar kan skönjas i avhandlingen. Dels vill författaren utreda skälen till och aktörerna bakom den förkristna ikonografin i de tidigmedeltida kyrkingångarna samt hur den uppfattades i samtiden, dels vill han problematisera bilden av det hedniska och undersöka i vilken mån uppfattningen om denna ikonografi som just förkristen är en konstruktion av sentida forskare.

Nordanskog tar sig an sin uppgift på största allvar. Han använder sig av ett omfattande och varierat källmaterial för att belysa sina frågeställningar ur alla vinklar och tidigare forskning redovisas och diskuteras grundligt. I den avslutande diskussionen sammanfattar han elegant sina slutsatser som svar på de frågeställningar han lagt fram i inledningen. En av hans huvudteser är att de förkristna elementen inte utgör en del av en obruten kontinuitet från hedniskt tid utan återupptogs på 1200-talet, ofta i samband med sockenbildning eller ombyggnationer av kyrkorna. Därav följer att den förkristna ikonografin inte kan uppfattas som uttryck för en folklig eftersläpning utan har accepterats och valts medvetet av den världsliga och kyrkliga eliten. Det förkristna har alltså inte uppfattats som problematiskt av samtiden. Det kan till och med ses som en självmedveten "protonationell diskurs", ett intellektuellt intresse för det inhemska i analogi med det som samtidigt skedde inom litteraturen genom Snorre och Saxo Grammaticus. Det förkristna ska enligt Nordanskog inte förstås som uttryck för hednisk folktro som fortlevt i skuggan av den kristna hegemonin utan som ett allmängiltigt mytologiskt stoff som tolkats i en kristen kontext, samtidigt som det möjligen tjänat som legitimering av den världsliga eller kyrkliga makten.

Den bild Nordanskog tecknar är utan tvivel helt rimlig. Han är angelägen om att problematisera och nyansera bilden av det "hedniska" och det "folkliga". Detta är lovvärt eftersom den tidigare forskningen uppenbarligen varit låst i ett diffusionistiskt synsätt när det gäller stil och motivval. Nyskapande inslag anses generellt ha uppkommit vid de stora katedralerna på kontinenten, sökt sig vidare till de mer betydande byggnadshyttorna i Norden och därefter spridits till mer perifera områden. Nordanskog visar genom sina exempel att bilden är mer nyanserad än så. Dessutom vänder han sig emot den romantiskt färgade föreställningen om en kvarlevande hednisk folktro, särskilt i den tidiga 1900-talsforskningen.

De alternativa tolkningsförslag författaren lägger fram är fullt tänkbara, särskilt som han flera gånger påpekar att användningen av förkristen ikonografi i kristna byggnader säkerligen har haft flera olika orsaker och kunnat tolkas på olika sätt redan under medeltiden. Han vill visa hur komplext problemet är och garderar sig genom att visa stor försiktighet i sina utsagor och sorgfälligt undvika tvärsäkra påståenden. Detta är utmärkt, men det finns en viss risk att den alternativa tolkningen presenteras med så många förbehåll att den blir urvattnad. De forskningsresultat Nordanskog lägger fram motsäger inte på något sätt den bild han tecknar, men man kan inte heller säga att de på ett helt övertygande sätt leder fram till den. Det bevarade materialet är så pass litet och dateringarna fortsättningsvis så pass osäkra att nya forskningsrön kunde få stor betydelse för tolkningen. Det är oklart i hur hög grad det behandlade materialet är representativt för den tidigmedeltida kyrkokonsten överlag.

Detta är dock det material som finns tillgängligt och som forskningen måste utgå från. *Föreställd hedendom* är en noggrant utarbetad, väldisponerad och välskrivna avhandling. Den tar upp angelägna frågor och kan utan vidare fungera som stoff för tanken för den som vill närma sig frågan om hedniska inslag i kristen konst ur andra perspektiv.

Pia Sjöberg, Åbo